

G. BLAŽIENĖ

KELETAS PASTABŲ DĖL PRŪSŲ SEMBOS MIKROTOPONIMŲ

Įvairiuose rašytiniuose šaltiniuose¹ vis dar pasitaiko rasti iki šiol nenagrinėtų Sembos toponimų (*Ortsnamen*) ir mikrotoponimų (*Flurnamen*), kurių prūsiška kilmė ne vienur yra hipotetiška. Pavykus ją pagrįsti, galima būtų gražiai papildyti žinomą Prūsijos žemių vietovardžių sąrašą².

Šio straipsnelio tikslas pateikti plačiau neaptartus Vakarų Sembos mikrotoponimus, kurie turėtų atkreipti baltistų dėmesį, ir platesniame tyrinėjimų kontekste galbūt paaiškėtų jų kilmė.

¹ Goldbeck J. F. Vollständige Topographie des Königreichs Preußen. — Königsberg u. Leipzig, Bd 1, 2, 1785–1789; Gebauer K. E. Kunde des Samlandes oder Geschichte und topographisch-statistisches Bild der ostpreussischen Landschaft Samland. — Königsberg, 1844; Orts-Verzeichnis nebst Entfernungstabelle der Provinz Ostpreussen. — Bonn, 1893 (toliau — OV); Lemke E. Flurnamen u. s. w. in Ostpreussen. — In: Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. — Berlin, 1895, p. 703–704 (toliau — Lemke); Plümicke R. Zur ländlichen Verfassung des Samlandes unter der Herrschaft des Deutschen Ordens. Inaugural — Dissertation. — Kiel, 1912; Das grosse Ämterbuch des deutschen Ordens/Hrsg. von Ziesemer W. — Danzig, 1921; Schlicht O. Das westliche Samland. Ein Heimatbuch des Kreises Fischhausen — Pillau vom Jahre 1725 bis zur Gegenwart. — Dresden, Bd 1, 2, 1919–1922 (toliau — Schlicht); Mortensen H. Siedlungsgeographie des Samlandes. Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde. — Stuttgart, 1923; Altpreussischer Flurnamensammler. Mitteilungen des Flurnamen-Ausschusses der historischen Kommission für Ost- und westpreussische Landesforschung/Hrsg. Strunk H. u. Ziesemer W. — Königsberg Pr., 1929–1930, Jg. 1, Nr. 1–3, 1930, Jg. 22. Nr. 44, 1932, Jg. 3. Nr. 5 (toliau — Apr. Fl. — sammler); Preußisches Urkundenbuch/Hrsg. im Auftrage der historischen Kommission für Ost- und westpreußische Landesforschung von Hein M. — Königsberg, Bd I, Lfg. I, 1944; Marburg, Lfg. 2/Hrsg. von Koeppen. H., 1958; Marburg, Nachträge, 1961; Marburg, Bd 4, 1960; Marburg, Nachträge 1964 (toliau — PU); Wenskus R. Kleinverbände und Kleinräume bei den Preussen des Samlandes. — In: Vorträge und Forschungen/Hrsg. vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte. — Stuttgart, Bd VIII, 1964, p. 201–254; dėl gausios kartografinės medžiagos žr. Jäger E. Prussia-Karten 1542–1810. — Weissenhorn, 1982; plg. Brauer W. Prußische Siedlungen westlich der Weichsel. Versuch einer etymologischen Deutung heimatlicher Flurnamen. — Siegen, 1983.

² Gerullis G. De Prussicis Sambiensium locorum nominibus. Phil. Diss. — Königsberg, 1912; Gerullis G. Die altpreussischen Ortsnamen. — Berlin–Leipzig, 1922 (toliau — Gerullis Apr. ON).

Įdomūs pasirodė besą Kirpėnų dvaro (Kirpehnen nutolę nuo Germuvos — dab. Ruskoje — 1,5 km)³ laukų (*Acker*) vardai ir keletas kitų mikrotoponimų. Pagal vienus šaltinius tokių „keistų“ vardų buvę 20⁴, pagal kitus — 22⁵, o trečius — mažiau⁶. Kadangi sąrašėlis neilgas, cituojami visi užrašymo variantai: laukų vardai — *Karkleck*, *Görris*, *Amstiahnes* (*Amstines*), *Martinke* (*Mat-inke*)⁷, *Worwells* (*Worwels*), *Pogermo*, *Bottstück* (*Bottstücke*)⁸, *Kaupen*, *Jestock*, *Wohmes* (*Woomes*, *Womes*), *Warniß* (*Warnitz*), *Domp*, *Lehmeß* (*Lehmes*, *Leemess*), *Salamann* (*Salaman*, *Selaman*), *Kappneß* (*Kapnes*, *Kapness*), *Powesch*, *Gaitiß* (*Gaitiss*, *Geitis*), *Illau*, *Kigar* (Semboje taip pat dažnas įdomus *Pilgar* vardas), miškelio vardas — *Rockkellen*, raisto — *Schwiersid* (*Schwieris*), kapinių — *Kappings*, kelio (ar jo atkarpos) — *Kraalick* (*krâlik*).

Nuo XIII a. prūsų vardynas, ypač glaudžiai kontaktuojantis su vokiečių kalbų dialektais, lenkų, lietuvių kalbomis, „apaugo“ substratiniais elementais. Todėl labai sunku (kartais jau ir XIII–XVI a. neįmanoma) „išlukštenti“ toponimų pradinę formą, tinkamai paaiškinti jų kilmę, tiksliai lokalizuoti ir pagaliau vidinės rekonstrukcijos metodu patikimai atstatyti vardyną. Tačiau reikėtų pritarti ir A. Nepokupnui⁹, pastebėjusiam, kad griežta Gerullio chronologinė riba (1525 m.) ir tos ribos motyvacija vargu ar teisinga.

Tokių XVI a. Sembos toponimų, kaip *Antrintiten*, 1533, *Placklauken*, 1564¹⁰, XVIII a. *Pogarblauken*¹¹, nagrinėjimas galėtų būti ir atskiro straipsnio tema. Be to, nuo XIV a. Semboje daug dažnesnis negu iki šiol manyta *Alko* vardas¹². Su *Alk-* vėliau sudaromi sudurtiniai mikrotoponimai, kurių antras sandas vokiškas: *Alk-gebirge*, *Alk-wald*¹³. (Čia pritiktų ir *Kaddigs-Berg*, *Drei-Kaddig-stein*¹⁴.)¹⁵

³ OV, p. 224.

⁴ Neue Preussische Provinzial-Blätter. — Königsberg, Bd XI, H. 1, p. 74; Apr. Fl. — sammler. 1930, Jg. 2, Nr. 4, p. 39.

⁵ Schlicht, Bd 1, p. 41.

⁶ Nesselmann S. H. F. Thesaurus linguae Prussicae. — Berlin, 1873 (toliau — Nesselmann Thes.); Hoppe F. Ortsnamen der Provinz Preussen. — AMS. — Königsberg, Bd 12, 1875, p. 554.

⁷ Nesselmann Thes., p. 101; Būga K. RR I, p. 141.

⁸ Žr. Hoppe F. Op. cit., p. 554.

⁹ Непокупный А. П. Балто-северославянские языковые связи. — Киев, 1976, с. 119—120.

¹⁰ Žr. Schlicht, Bd 1, p. 46, Bd 2, p. 193.

¹¹ Žr. Goldbeck J. F. Op. cit., p. 138.

¹² Žr. PU, Bd 3, Lfg. 1, Nr. 621; plg. Matusevičiūtės surastą vietovardį *Alken*, 1448; žr. Matusevičiūtė I. Kiek naujos medžiagos prūsų vardynui. — Archivum Philologicum. — Kaunas, 1939, t. 8, p. 11.

¹³ Ziesemer W. Preußisches Wörterbuch. — Königsberg Pr., Lfg. 1-, 1935–1937, p. 112.

¹⁴ Žr. Lemke, p. 703–704.

Nagrinėjant prūsiškus vietovardžius, svarbu kalbinė interferencija, grafemos – fonemos – morfemos santykis. Į neseniai pareikštus originalius Smoczyński¹⁶ samprotavimus dėl pr. asmenvardžių priesagų suvokietėjimo reikėtų žiūrėti atsargiai, nes „nedėsningus“ svyravimus prūsų kalbos paminkluose¹⁷, gausybę prūsų vardyno užrašymo variantų dažnai sunku paaiškinti ir vokiečių kalbos įtaka.

Kelios mintys dėl kai kurių paminėtų Kirpėnų dvaro laukų vardų.

1. *domp* < **dub-*, **dumb-*(?) galbūt sietinas su pr. *dambo* „žema vieta“, žr. Nesselmann Thes., p. 31. Būga šią šaknį sieja su la. *dubens*¹⁸, kurio reikšmė artima pr. *dambo* reikšmei. Mažiulis pr. *dambo* linkęs interpretuoti kaip [*daubā*] PKP II, p. 264 ir sieja su pr. *padaubis*, p. 312. Šios šaknies galėtų būti ir lie. apeliatyvai *daubà*, *dubùs*, *duburỹs*¹⁹ ir hidronimai *Daubà*, *Daūbas*, *Dùbè*, *Duburỹs*²⁰, la. *Daūba*, *Daūbelè*, *Dauburs*²¹. Dėl etimologijos plg. Fraenkel LEW, p. 108 – 109. „Aptrupėjusią“ *domp* lytį veikiausiai galima įjungti į apeliatyvinį-toponiminį kontekstą, juoba, kad pr. vardyne yra toponimai *Dompnov*, *corwe dompne*, žr. Gerullis Apr. ON, p. 30.

2. *gaitiss* < **gait-*(?), žr. ir Nesselmann Thes., p. 41. Būgos nuomonė dėl *gaitiss* keltų rimtų abejonių. RR I, p. 422 ir RR III, p. 172, 239 kildina pr. *Goytin* iš kuršių **Gait'a*. Galbūt *gaitiss* < **gait-* sietinas su pr. apeliatyvu *geits* „duona“, plg. Gerullio (Apr. ON, p. 39) ir Toporovo mintį²². Dėl etimologijos žr. Fraenkel LEW p. 154 – 155. Atrodytų, kad *gaitiss* < **gait-* turi retą priesagą -*is-*, kaip ir hidronimai *Indissie*, *Kirmys*, *Kermesse* (Gerullis Apr. ON, p. 254 – 255), kuri būtų sietina su lie. -*isa-*, -*ysa-*, žr. Skardžius, p. 314. Ši priesaga lie. toponimikoje ir hidronimijoje retai pasitaiko; plg. Kilbisaĩ, *Dubýsas*, *Dubýsa*,

¹⁵ Yra žinoma, kad kruopštų Rytprūsių mikrotoponimų žodynėlį sudarė generolas Stadie. Jis paliko 400 p. foliantą, kurio 224 puslapiai paskirti Sembos mikrotoponimų nagrinėjimui. Apie Stadie rinkinį žr. Strunk H. Plan einer wissenschaftlichen Sammlung aller Flurnamen Ost- und Westpreußens. – In: Altpreussische Forschungen. – Königsberg, 1925, Jg. 2, p. 113–115; plg. dar skeptišką Gerullio nuomonę dėl šio rinkinio (Gerullis Apr. ON, p. 2–3) ir Vasmerio žodžius apie didelę tokių mikrotoponimų rinkinių svarbą baltistikai ir slavistikai (žr. Vasmer M. Die slawische Ortsnamenforschung in Ostdeutschland, 1914–1927, T. 1. – In: Zeitschrift für slawische Philologie. – Leipzig, 1929, Bd VI, p. 192–200).

¹⁶ Smoczyński W. Die Suffixe der altpreussischen Personennamen. Resümes der Vorträge u. Mitteilungen des XV. Internationalen Kongreß für Namenforschung. – Leipzig, 1984, p. 177.

¹⁷ Mažiulis V. PKP II, p. 254.

¹⁸ Būga K. RR I, p. 428, 503.

¹⁹ Skardžius P. Lietuvių kalbos žodžių daryba. – V., 1941, p. 314 (toliau – Skardžius).

²⁰ Vanagas A. Lietuvos TSR hidronimų daryba. – V., 1970, p. 34 tt (toliau – Vanagas).

²¹ Endzelīns J. Latvijas PSR vietvārdi. – Rīgā, 1956, sēj. 1, d. 1, p. 197 (toliau – Endzelīns Lat. PSR vv).

²² Топоров В. Н. Прусский язык. Словарь, Е–Н. – М., 1979, с. 133.

žr. Skardžius, ten pat, ir Vanagas op. cit., p. 171, pr. mikrotoponimo *gaitis* atveju, neaiški ir balsio *-i-* kokybė.

3. *illau* < **il-* šaknis paplitusi baltų kalbų vardyne. Plg. lie. Ylėlis, Ylyčià, Ýl-upis (Vanagas, p. 121, 141 < **yl-ys(is)*), la. Ýle, Ýle (Endzelins Lat. PSR vv, p. 371), pr. *Ilauia*, *Ila*, *Ilaw* (Gerullis Apr. ON, p. 48–49). Šaknis lie. *yl-*, pr. < **il-* atliepia la. *ils* „visiškai tamsus“, kurio giminaitis rusų *ил* „žemuma, klampynė“; žr. Būga RR I, p. 503. Pr. < **il-* neaiški balsio *-i-* kokybė. XVI a. nekirčiuotas pr. *-i-* galėjo ir sutrumpėti. Remiantis rytinių baltų kalbų faktais, galbūt mikrotoponimas *illau* interpretuotinas **il-av-*.

4. *kapness* < **kapinš-*, < **kap-inš-* (?) Nesselmannas Thes., sieja su pr. *kape*, *kappe*, *kappis* „kalva“, kurių giminaičiai lie.-la. kalbose yra lie. *kāpas*, *kāpinės* (LKŽ V, p. 228, 233), la. *kāps*, o tie apeliatyvai pagal Būgą (Būga RR II, p. 355) yra kōpų giminės. Dėl etimologijos žr. Fraenkel LEW, p. 217, 282, kuris lie. *kāpas*, *kōpos* sieja su lie. *kōpti*, la. *kàpt*. Su pr. *en-kopts* „pakastas“ Gerullis sieja toponimus *Kopayn*, *Kopte* (Gerullis Apr. ON, p. 70). Dėl balsių kaitos žr. Mažiulis PKP II, p. 272 *encops*, *enkopts* [enkaps]. Su lie. apeliatyvu *kāpas*, *kapai* < **kap-* sietini pr. toponimai *Auctacops*, *Auctucape*, *Awctumkape*, kalnas, *Kappegalín*, *Kapigal* (Gerullis Apr. ON, p. 12, 56), lie. hidronimai *Kapinis*, *Kāp-upė* (Vanagas p. 187, 233), la. hidronimai *Kaps*, *Kapi*, *Kapu-straits* (Endzelins Lat. PSR vv, p. 45–48). Tolimesni variantai (heteroklizės problemos) būtų lie. *kapurnas* „kalnelis, samanomis apaugęs“ (LKŽ V, p. 254), pr. *caperne* „senųjų prūsų laidojimo vieta“, su kuriuo sietini Fišhauzeno apskrities vietovardžiai *Caporne*, *Capurne*, *Caporn* (Gerullis Apr. ON, p. 56). Dėl *-r/n-* antrinės darybos apeliatyvų žr. Skardžius, p. 291.

5. *karkleck* < **karklik-* (?), plg. lie. hidronimus *Kařklà*, *Karklė*, *Karklinis*, (Vanagas p. 59, 61, 157), la. *Kārklejas valks*, *Kārklupis*, *Kārklū valks*²³ ir *Kārk-lene* (op. cit., p. 130). Mažoje Lietuvoje dažnai aptinkami šios šaknies toponimai: Karkeln, Karklaugken, Karklienen (Šilutės, Pilkalnio, Darkiemio, Labguvos apylinkėse; žr. I nuorodą – OV). Galūnių ir priesaginiai vediniai galbūt kilę iš lie. *kařklas* (LKŽ V, p. 292), pagal Būgą (Būga RR II, p. 153) *kařklas* yra vienos giminės su *karklėmis* iš *lyties* < **karg-lės*. Fraenkelis linkęs LEW, p. 222 pritarti Būgai. Taigi, *karkleck* < **karkl-ik*, greičiausiai priesagoje *-i-* trumpas. Priesaga *-ik* sutinkama lie., la., pr. vardyne; žr. (Vanagas p. 148 tt).

6. *kaupen*, *kaup*, *kaupe* < **kaup-* (?), „Erdhügel, Grabhügel“ ir „kleiner Wald mit zahlreichen Grabhügeln“ prie Viskiautų²⁴, *Kaup* prie Viskiautų yra ir pagal

²³ Endzelin J. Die lettländischen Gewässernamen. – In: Zeitschrift für slawische Philologie. Leipzig, 1934, Bd IX, p. 122.

²⁴ Frischbier H. Preussisches Wörterbuch. Ost- und westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge. – Berlin, 1882, Bd I, A–K, p. 349.

Schlichtą Bd 22, p. 286: „Anhöhe des *Kaup* (*kapis* – Begräbnisplatz)“. Plg. lie. *kaūpas* „iškilimas, kauburys, krūva“ (LKŽ V, p. 437), žr. dar *kaūpas*, *káupa* < **kaupa* iš *kaūpas*, *kùpti* (Skardžius, p. 26). Būga lie. *kaūpas*, sl. *kūpa* kildina iš lie. **kaūpas*, *kùpeta*, *kúopa*. Fraenkelis tos šaknies apeliatyvus sieja su lie. *kaūpti*, *káupinti* (LEW p. 231). Plg. baltų vardyną: pr. *Caupeaps*²⁵, *Kaupsitten*, *Caupositen* Gerullis Apr. ON, p. 58 sieja su lie. *kaūpas*. Plg. dar lie. hidronimai *Kaupis*, *upė*, *Kauṑ-a-balis*, *bala*²⁶, toponimai *Kaupai*, *Kaupiai*, *Kaūpiškiai*²⁷, la. toponimai *Kaūpas*, *Kāupes* (Endzelīns Lat. PSR vv, p. 67).

7. *po-germo* < **po-germ-*, < **po-girm-(?)* prie Germuvos, plg. *Girme*, *Girmow*, *Girmaw*, *Gyrmow* (PU III 268), *Girmowe* (Gerullis Apr. ON, p. 42), XVI a. *Germa*, *Germe*, *Girmaw*, *Germaw* (Hennenberger), XVII a. *German* (Radvilos žemėlapis). *Germau* mažas bažnytkaimis prie upelio. Toponimo kilmė neaiški, plg. lie. upėvardį *Girmuō*, *Girmuonys* (Būga RR II, p. 122), gal ir la. *Giřmeļu-kalns* (Endzelīns Lat. PSR vv, p. 352), kuriuos Vanagas atsargiai sieja su lie. *germė* „senas miškas, giria“ (op. cit. p. 116, bet neaiškus *Geřmantas*, ten pat, p. 113). Galbūt *Germau* asmenvardinės kilmės, plg. vyro vardas *Girmowe*²⁸. Pr. priešdėlis *po*, lie. *po*, la. *pa* neaišku, ar kildintinas iš **pa-*, ar **po-*? Pr. vardyne yra daug priešdėlių *po* vedinių: *Pogirren*, *Pokaiten* etc. (Gerullis Apr. ON, p. 127–128; dėl priešdėlio *po* ten pat p. 245–246). Lie. vardyne priešdėlio *pa-* vediniai yra dažni, plg. hidronimai *Pa-dubė*, *Pa-peklys* ir žr. Vanago pastabas dėl priešdėlio *pa-* vedinių lie. hidronimijoje (Vanagas p. 218). Priešdėlio *po-* vediniai lie. hidronimijoje reti, plg. *Pó-ažvintė*, *Po-vilnis* (Vanagas p. 223).

8. *warnitz* < **varnītis*, < **varnīt-*; pagal Nesselmanną Thes., p. 201 *warnitz* reikštų „Krähenfeld“, pr. *warne* „varna“ ir priesaga *-it-*, dėl priesagos žr. Gerullis Apr. ON, p. 7: *Akiez* ir p. 257–258. Greičiausiai priesaga *-it-* šiuo atveju deminutyvinė. *-i-* kokybė *warnitz* atveju neaiški (*-ī-*). Priesaga *-yt-* sutinkama ir lie., la. hidronimijoje, plg. lie. *Tilž-ýtė*, *Šark-ýtė* (Vanagas p. 179). Dėl šaknies plg. pr. *Warne*, *Warnelin*, *Warniken* (Gerullis Apr. ON, p. 197) ir lie. hidronimus *Vařnas*, *Vařnė*, kuriuos Vanagas laiko gyvūniniais upėvardžiais (Vanagas p. 32, 81). *warnitz* – *-z-* žodžio gale greičiausiai bus prirašę vokiečiai.

Turint galvoje, kad bibliografinėmis retenybėmis tampa ir seni rašytiniai šaltiniai, nekalbant apie rankraštinius, prūsų vardynui svarbus kiekvienas naujas žodis.

²⁵ Dėl *Caupeaps* kilmės žr. dar Karaliūnas S. Baltistica, 1969, p. 191–195.

²⁶ Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. – V., 1981, p. 151.

²⁷ Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas. – V., 1976, II, p. 127.

²⁸ Trautmann R. Die altpreußischen Personennamen. – Göttingen, 1925, p. 33.

EINIGE BEMERKUNGEN ZU DEN FLURNAMEN DES SAMLANDES

Zusammenfassung

Bei der Erforschung der apr. ON des Samlandes ist es gelungen, ziemlich große Anzahl „merkwürdiger“ Ortsnamen- und Flurnamenbezeichnungen zu finden, die eigentlich nach 1525 stammen und apr. Ursprungs sein könnten. Dieser Beitrag ist nicht aus bloßer Liebe zu den alten Prußen entstanden, sondern es wurde klar, daß noch nicht das ganze Namengut des Samlandes bearbeitet wurde. Man darf natürlich nicht jedes Wort ohne Grund für das apr. anerkennen. Man muß auch die sprachliche Interferenz und das Verhältnis zwischen Graphem—Morphem—Phonem beachten. In manchen Fällen ist auch die sekundäre Interferenz des Deutschen nicht ausgeschlossen.

SMULKMENA LXI

Neseniai išleistame Lazūnų šnektos žodyne¹ randame tokių skolinių iš baltarusių kalbos, kuriuos patys baltarusiai anksčiau yra skolinę iš lietuvių arba gavę baltiško substrato keliu, pvz., *dūlka* ‘brukamų linų nuokritos’ (br. dial. *дулька*, plg. lie. *dūlkė*; net *dūlkė* čia įgijo ‘linų nuotrupos’ reikšmę), *kroikà* ‘šelmuo, kraigas’ (*кройка*, plg. lie. *kraigas*, dial. *kraikas*), *milta* ‘šustinis’ (*мілта*, plg. *milta*, dial. *milta* ‘valgis iš rūgštaus pieno ir griekinių miltų’; dar plg. pietų Rusijos tarmių baltizmą *мыльцы* ‘miltinė košė’, Smolensko apylinkių *мыльцы* ‘atšaldytas žirnių kisielius’), *sviršnià* ‘svirtis’ (*свыршнѣ, свіршнѣ*, plg. lie. dial. *svirsnis* ‘svirtis’). Čia gausu visokiausių hibridų, pvz., *gvėgždaitė* ‘žvaigždelė’ (plg. l. *gwiazda* ‘žvaigždė’), *sėdnāvytis* ‘sėsti’ (plg. r. *становиться* ‘stotis’), *tėtrāitė* ‘sašiuvinis’ (plg. *тетрадка*). Taigi praeityje būta labai sudėtingų kalbinių kontaktų.

Z. Zinkevičius

¹ Petrauskas J., Vidugiris A. Lazūnų tarmės žodynas. — V., 1985.